

ГАФУР ГУЛОМ ЛИРИКАСИДА БАДИИЙ ВАҚТ КАТЕГОРИЯСИ

Тозагул МАТЎКУБОВА

– Илмий жамоадаги ТДПУ ўзбек адабиёти ва унв. филология методикаси кафедраси доценти, филология фанлари номоли Илмий-тадқиқот йўналиши: Ўзбек халқ оғзаки ижоди ва муштарак адабиёт муаммолари; Гафур Гулом ижодий поэтикаси.
Email: tozagul_matyokubova@mail.ru

Мақолада “Вақт” шеъри мисолида академик шоир Гафур Гулом ижодий мероси поэтик гўзаллиги, миллий ва умумбашарий мазмун билан тўйинган асарлари салмоғи бадий вақт категорияси нуқтаи назаридан тадқиқ этилган.

В статье исследовано творческое наследие поэта академика Гафура Гуляма с точки зрения категории времени на примере стихотворения “Время” своей поэтической красотой, насыщенной национальной и общечеловеческой значимостью.

In an article on the example of the poem “Time” Research poetic beauty, full of national and universal significance of the literary heritage of the poet Gofur Gulom terms of categories of artistic time

Калит сўзлар: Поэтик тафаккур, вақт фалсафаси, семиотика, архитектоника, лирик “мен”, адекват талқин, қайта баҳолаш, ирфоний мазмун, ижод принциплари, объект ва субъект, ретроспекция, ракурс.

Ключевые слова: Поэтическое мышление, философия времени, семиотика, архитектоника, лирический “Я”, адекватная интерпретация, переоценка, содержание морали, принципы творчества, объект и субъект, ретроспекция, ракурс.

Key words: Poetic thinking, the philosophy of the time, semiotics, architectonic, the lyric “I”, an adequate interpretation of the revaluation, the content of morality, the principles of creativity, object and subject, retrospection, angle.

Бадий адабиётнинг халқ ва жамият ҳаётидаги вазифаси, поэзиянинг бадий-эстетик қиммати ва қаламкашнинг миллат ҳамда инсоният олдидagi бурч-масъулиятно поэтик тафаккур ривожидagi ўрни қуйидаги факторлар билан ўлчанади:

– ижодкор ўз замондошлари қалбини нечоғлик тўқис ифода эта олиши;

– китобхон маънавий-руҳий оламида бойига билан даражаси;

– асарларида акс этган ҳаётбахш гоялар нечоғлик кечинилган, самимий ва инсонпарвар экани.

Шу маънода, Гафур Гулом шахсияти ва ижодий мероси миллий ва умумбашарий мазмун билан тўйинган поэтик гўзал асар-

лар салмоғи билан қимматлидир. Шонринг 1945 йил 19 сентябрда ёзилган “Вақт” шеъри ана шундай асарлар сирасига кирди. Ф.Гулом ун беш банд, 60 мисралик ушбу шеър сарлавҳасидан кейин: “Менга соат тақдим этган жияним майор Хамидулла Хусан ўғлига бағишланган”, деган сатрларни ёзиб қолдирган. [1, 60-61] Узоқ йиллар давомида шеърнинг

филсафий характерга эга экани таъкидлаб келинса ҳам, у хануз етарлича илмий ҳолис баҳосини олмади.

Масалан, А.Ақбаров "Шоирнинг ҳаёти" китобида "Вақт" шеърини реал ҳаётга кескин боғлаб изоҳларкан: "Шоир унда ижодий меҳнат билан ўтган ҳар бир он, ҳар бир лаҳза инсон, бутун жамиятнинг ҳаётида нақадар зўр салмоққа эга экани ҳақиқа мудоҳаза юритади... Фафур Фулом тиғч, яратувчилик меҳнати билан машғул бўлган ўз ватандошларига мурожаат қилиб, танитат фурсатининг ҳар бир дақиқасини фронтдаги жангчилар қандай қадрлаган бўлсалар, сиз ҳам шундай қадрлашга ўрганинг, демоқчи бўлади... Лекин бу асарнинг ҳақиқий ҳаётдан йироқ бўлган сохта файласуфона "ақл сотиш" билан ҳеч бир алоқаси йўқ", деб ёзади. [2, 137-138] Анг-лашадиллик, Ғ.Фулом шеърини ижодий меҳнат пафосининг лирик-пастетик ифодаси тирзада талқин этиши уни "ақл сотиш"дан илҳота қилиш, яъни тасаввуфий мазмунида изоҳлашдан тийилиш шўро даври адабиётшунослигининг етакчи хусусияти эди.

Ўша кезларда, Ғ.Фуломни тасаввуфнинг бош ювси билан боғлаб изоҳлашга ҳар қандай уриниш шокрини ўз даври ва ижод принципларидан ажратиб олиш, деб баҳоланар ва бундай "суғийлик"ка мутлақо ин берилмасди. Агар ўша давр ақидалари асосида муаммога зоҳирий нигоҳ ташланса, Ғ.Фулом ақлият ижодий меросида, шоирнинг Қуёшдан ҳам юксакроқ қилқатга ишора қилиши мумкинлиги ҳақидаги фикрни "ҳазм қилиш" мушкул эди. Чунки, шўро адабиётшунослиги Ғ.Фулом англаган Абдиқатни Қуёш системаси жисмларининг ҳаракатини бошқарувчи асосий

жиём бўлиши Қуёш ва унинг гравитацион тизир майдони ичда ҳаракатланувчи осмон жисмлари: (Меркурий, Венера, Ер, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон) билан чеклашни маъқул кўрарди. Аммо, шоир тахайюли фалсафий юксаклиги гелиоцентрик система (Н.Коперник), сайёраларнинг ҳаракат қонунилари (И.Кеплер), бутун олам тортишиш қонуни (И.Ньютон) Венера, Юпитер, Сатурн ҳақидаги кашфиётлар (Г.Галилей)га ҳос хусусиятлар биланмадони сифатида баҳоланганида ҳам, унинг космогоник нигоҳи бир неча ўн миллион йилларни кўргани аён бўлишига унчалик қатта эътибор берилмас, аниқроғи бу ҳол мафкуравий ҳавф туздирмасди. Ғ.Фулом ҳаётинида ҳали астронавтлар Ойга қадам қўймаган, космик зондалар Юпитер сайёраси яқинида айланимаган, "Гюйгенс" космик зонди Сатурн сайёраси йўдоши Титанга туширилмаган, узоқ космосга илмий аппаратлар юборилмаган эди.

Шўро адабиётшунослиги Ғ.Фулом улкан энергия манбан бўлган Қуёш фаоллигининг заминдаги жараёнлар (ҳар бир заррага таъсири, шунингдек, Ердаги иккилик мувозанати таъминоти) Қуёш туфайли эканидан беҳад ҳайрат туйган ва уни имкон қадар поэтик асарлари китига жойлай олганидан нарига ўта олмас, аниқроғи буни истамасди. Шу мазмунида, узоқ йиллар давомида шоир "индивидуал "мен"нинг космик юксаклиги ани шу ўлчовлар доирасида изоҳлаб келинди. Унинг Қуёшга мурожаат қилиши табиий уйғунликдан туюлган ҳайратдан тунилган илҳом меваси деб қаралди. Мистиклар ва Ғ.Фулом яшаган даврлар ўз интилишларига кўра бошқа-бошқа замонлар эканига алоҳида

урғу берилди. Шу тариқа, "Вақт" шеъри "бошқача - тафуровский" экани ҳам осонгина ўз тасдиғини топди.

Аслида ҳам, Ғ.Фуломнинг тасавуф адабиётига муносабати бирқадар мунозарали масала. Шу боис, муаммога тарихийлик принципи асосида, мантикий илчил ёндашган маъқул. Зотан, "Вақт" шеъри 1945 йил маҳсули бўлиб, унинг матни зоҳирда ўша давр маданий муҳити, адабий эҳтиёжи, шоир рухий-психологик кечинма ва ақидалари ўз аксини топган. Ғ.Фулом адабиёт моҳиятини дунёвийликда кўргани, шу ҳол унинг ижоди бош пафосини белгилаши инобатта олinsa, мафкуравий ақиданарастлик адабий сийёсати устувор бўлган замонда шоир эстетикасидан ўзгачароқ мантик излаш нечоғлик ўзини оқлаши ҳам аён бўлади. Қолаверса, Ғ.Фулом ижодий мероси Шарқ адабиёти норматив поэтикаси арсеналига ҳос тинчоллар тизими, турли мотив ва мавзулари, бадий тасвир воқиталари - анъанаван хорикда изоҳлангани мумкин эмас. Шоир қаби илҳом онқарида, яъни экстаз (жаъба) ҳолида эканида унинг хиссий-образли тафаккур савоқ табиий (интуитив)нинг қуввати билан илҳий дардан тулғулаги тушганига шубҳа йўқ.

Файласуф шоир лирик меросида мантикий тафаккур қувли намоён бўлиши сир эмас. У Шарқ Фарб адабий-фалсафий тафаккури ҳазинасини ижодий ўлаштирар экан, тафаккур ва тасавуруни онгли тарада ўз даври етакчи қарашларини миллий асосда тасдиқлашга йўналтирган. Шундай экан, у кўпроқ ҳаёт фалсафаси хусусида сўзлаган. Демоқчимизки, Ғ.Фулом ютуқларини зоҳирий қатлам ифодалаган мазмун асо-

сида изоҳлаш ҳам ўта янглиш хулосаларга олиб келмайди. Факт, унинг вақтин мутлақ руҳ категорияси сифатида ҳам англагани унутилди.

Шоир ўз даврида "XX аср Гомери" дея удулланган. (А.М.Горький таъбири Т.М.) Ғ.Ғулломнинг доғистонлик шоир ва оқин Сулаймон Стальский (1869-1937) ҳақида битилган "Бахшнинг хотираси" шеъри: "Эй воҳки, мангулик эмасдир ҳаёт... / Турмушга ташна бу кўзлар юмилди, / Бир тоғнинг тўшида бахш кўмилди, / Ва лекин кўшнги қоқмоқда қаноғ..." банди билан якулланади [3,179]. Англашладикки, бахшнинг жисмоний ва маънавий ҳаёти мавжуд. Шундай экан, лезгин оқини (кенг маънода инсон) ўз кўшнлари (эзгу амаллари) билан мангуликка дахлдор бўла олади. Ғ.Ғуллом учун амал давр интилишларига ҳамнафаслик, унинг олдинги сафларида боришга бурчдорлик экани тўғри. Агар умрнинг "боқий"лиги: доимий, абадий, мангу ва ўлмас маъноларини ифода этиши назарда тутилса, шоир вақт эътибори билан поён йўқ келажак замон, мангулик ҳақида сўз очгани ҳам аён бўлади. Бу келажак эса, шоир учун:

Биринчидан, "Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг" — пролетар ишининг мангулигини таслиқлашдир.

Иккинчидан, инсон умрини азиз ва муқаррам қилувчи, яъни унга янгича мазмун бағишловчи "бебаҳо дамлар": айна дам — шеър ёзилаётган вақтга дахлдор. Аср ва замон кўраси чўн (яъни "мен" эмас, балки "биз") октябрь ("инқилоб") кўшидан пайдо бўлган. "Янги" авлод қорачиқларидаги маъно "жаҳоний", ҳатто "фазоларга тенг" экани шундан.

Учинчидан, фурсатнинг қиммати олам гузаллигидан бахрамандлик ва меҳнату муҳаббат билан тирикликка кўрк бағишлаш лозимлигида бўй кўрсатади.

Тўртинчидан, шоир хиссий мушоҳадакорлик билан вақт кайтарилмаслиги ва давомийлик касб этиши, ўтмишдан келажакка томон ўзгариши, вақтда исбий узлуксизлик билан мутлақ узлуксизлик бирлашувини теран англаган. У вақтин индивидуал онининг мазмуни, деб тушунган.

Шеър мустақиллик йилларига келиб ўзининг ҳақиқий, илмий ҳолис баҳосини олди. Ўтган асрнинг 70-йилларида амалга оширилган юқоридаги сингари шарҳларни янгича талқинлар билан қиёсан кузатиш миллий истиқлол даври ғафурғулломшунослиги ютуқларини янада ёрқин кўрсатиш имконини беради.

Бадний адабиёт тарихий-функционал ўрганилганида унга коммуникация жараёни сифатида қаралади. Бу йўсиндаги талқиқотлар эса, ўтган даврлар контекстини инкор этмайди. Демокчимизки, "Вақт" шеърининг бугунги ҳаётини ўрганиш асносида илгаридан мавжуд баҳоларни кескин ўзгартириш адекват талқин бўлолмайди. Тўғри ва ҳолис талқин ўша матн бағрида яширин кўпқатламли мазмуннинг замондошимиз маънавий-руҳий эҳтиёжи, ўзгаришлар оғушидаги бадний дидига монанд актуаллашган жирраси (қатлами)ни кўрсатишда намоён бўлади. Бинобарин, қайта баҳолаш объектив заруратга айланган бизнинг давримизда Ғ.Ғуллом назарда тутган асл моҳитдан узоқлашилмайди.

"Вақт" шеъри матни айрим тасаввуфий тимсоллардан ҳам ҳоли эмас экан, бу ҳол шоир

дунёқарашидан ирфоний мазмун ишлашга ҳам изн беради. Обьективлик талаби Ғ.Ғуллом адабий меросини ўрганишда уни илгор ижтимоий-фалсафий, гуманистик ғоялар тарғиботчиси сифатидагина чеклаш, шоир "вақти"ни ўз замони интилишларига қўшиб; унинг энг илгорлари сафида кечганини таъкиллашнинггина маъқулламайди. Англашладикки, шеър финали ҳақида С.Аҳмад томонидан айтилган "бошқача"лик аслида бу банднинг ирфоний мазмундан ҳоли эмаслигини билдиради.

Адабиётшунос олим Сувои Мелининг "Ғафур Ғуллом: вақт фалсафаси" номли мақоласида [4, 15-23] шоир ва файласуф Ғ.Ғуллом ижодий меросининг поэтик мавзу олами бадний адабиёт аталмиш ғоятда мураккаб бутунлиқнинг муҳим ва зарурий, ажралмас таркибий қисми (ингредиенти) бўлган вақт феномени билан чамбарчас боғлиқликда ўрганилди. Зотан, бутун олам атрибуту бўлмиш вақт объектлар мавжудлиги, давомийлиги ва ҳолатлар алмашинуви изчиллигини характерлайди. Дунёнинг узлуксиз яшashi ва ривожланиши асосида ётувчи вақт макон билан чамбарчас боғлиқликда идрок этилади. Макон ва вақт бирлиги эса ҳаракатда юзага чиқади.

С.Мели "Вақт" шеърини унинг юзага келишига туртки бўлган нарса-буюм ва хотираларда акс этган белги-аломатлар (семиотик очкичлар)га таянган ҳолда шоир нигоҳи орқали ўрганиш, қалит бандлар куртакланиш онларини ғоят нолик илғаш (бадний эмбрионини кўрсатиш)га муваффақ бўлади. Адабиётшуносликнинг сўз шарҳи борасидаги бундай кузатувлари илмий аниқликка эришилгани, шеър меҳварига қирилган